

vjerskih institucija pri očuvanju i izgradnji nacionalnog identiteta.

Naredno poglavlje je Štampa među manjinskim zajednicama u Bosni i Hercegovini. Omerović se u ovom poglavlju osvrće na sveukupan manjak listova u Bosni s kraja XIX i početka XX stoljeća. To je jedan od razloga zbog kojeg je bio i mali broj listova nacionalnih manjina. Autor navodi da je jedino jevrejska zajednica imala značajniji broj listova koji su imali manjinske štampe. Zbog toga veći dio ovog poglavlja je posvećen upravo tim listovima. Posljednje poglavlje prije zaključka je *Odnos domaćeg i manjinskog stanovništva* u kojem autor iznosi kako je domaće stanovništvo gledalo na manjinsko. U tu svrhu autor je uvrstio obilje citata i izvora iz tog perioda i zaključio je da su doseljenici bili "trn u oku" domaćem stanovništvu i to od samog početka. To je prouzrokovalo da nastane tenzija između ove dvije zajednice.

Autor u zaključku iznosi da je osjetna krupna promjena nakon 1918. godine i da je ostavljen trag na manjinsko stanovništvo, ali isto zaključuje da je uticaj manjinske populacije na Bosnu bio iznad prosjeka u odnosu na druge dijelove Kraljevine SHS/Jugoslavije. Nacionalne manjine su imale uticaj na sve od ekonomskih, socijalnih, privrednih, pa do vjerskih, kulturnih i društvenih elemenata. Autor ipak zaključuje da na kraju ove manjine su zaista predstavljale brojčanu manjinu koja nije bila toliko jaka. Ipak položaj manjina u Bosni i Hercegovini je bio bolji i sigurniji nego u drugim dijelovima Kraljevine SHS/Jugoslavije. Na osnovu svega, može se reći da je Enes S. Omerović objektivno uspio da izloži stanje nacionalnih manjina u Bosni i Hercegovini između dva svjetska rata. Ova knjiga je metodološki dobro postavljena i sasvim zadovoljavajuća što se tiče načina korištenja naučnog aparata i izvorne građe. Autor ovim djelom doprinosi

osvjetljavanju jednog do sada slabo istražene teme u bosanskohercegovačkoj historiografiji i time će ova knjiga imati veliku ulogu u budućim istraživanjima ove teme.

OMER MERZIĆ

DOI: 10.46352/23036974.2020.1.228

Ivana Pantelić, *Uspon i pad 'prve drugarice' Jugoslavije: Jovanka Broz i srpska javnost (1952-2013)*. Beograd: Službeni glasnik, 2018, 340 str.

Jovanka Budisavljević Broz, rođena u Pećanima, Lika, Hrvatska, 1924. godine, umrla u Beogradu, 2013. godine, u 89. godini života, bila je jugoslavenska partizanka, nosilac Partizanske spomenice, pripadnica Prve ženske partizanske čete, ali i daleko najpoznatija po činjenici da je bila žena i kasnije udovica prvog jugoslavenskog predsjednika Josipa Broza Tita. Upravo ova posljednja životna uloga, od 1952. godine, skrenula je pažnju jugoslavenske i svjetske javnosti na nju, te obilježila ostatak njenog života, punih šest decenija.

Knjiga *Uspon i pad 'prve drugarice' Jugoslavije: Jovanka Broz i srpska javnost (1952-2013)*, koja je naučnoj ali i široj javnosti ponuđena 2018. godine, druga je samostalna publikacija autorice Ivane Pantelić, inače zaposlenice Instituta za savremenu istoriju iz Beograda, te je ujedno i prerađena doktorska disertacija odbranjena na Filozofskom fakultetu u Beogradu 2016. godine. Prva knjiga ove autorice nosi naziv *Partizanke kao građanke – društvena emancipacija partizanki u Srbiji 1945-1953*, te je nakon objavljivanja ove knjige koja je fokus imala na istraživanju položaja i uloge žene/partizanke, odnosno njene emancipacije u specifičnim društveno-političkim okolnostima, donekle i logičan slijed bio odabir teme za drugu knjigu.

U nizu historijskih biografija sada se može pronaći jedna monografija posvećena ženi, u ovom slučaju najpoznatijoj, a neki bi rekli i najuticajnijoj ženi bivše države, koja i nije njena biografija u pravom smislu riječi, ali zasigurno daje veliki doprinos u rasvjetljavanju i razumijevanju nezinog života.

Javnost je, do izlaska ove knjige o личности i djelovanju Jovanke Broz najčešće izvještavana senzacionalistički o prvoj jugoslovenskoj dami, kroz publicističke radove, i to tek od početka 1990-ih godina. Jovanka Broz, do sada, nije bila predmet istraživanja naučnih studija, a studije o Josipu Brozu Titu tek su djelomično ili usputno spominjale i nju. Jedan od razloga takvog pristupa je skoro pa potpuna nedostupnost arhivske građe o životu i djelu Jovanke Broz, zbog čega nije bilo moguće izraditi njezinu cjelovitu biografiju. To je bio motiv za autoricu ove knjige da ovim, dobro osmišljenim i uspješno realiziranim metodološkim pristupom, presjekom odnosa srpske javnosti prema Jovanki Broz, rekonstruiše njenu ulogu u srpskom društvu. Cjelovitu rekonstrukciju Ivana Pantelić je predstavila kroz analizu, prvenstveno štampe, časopisa (25) i dnevnih novina (21), te tamo gdje je to bilo moguće i arhivskih izvora. Očigledan je nedostatak izvještaja sa elektronskih medija kao izvora iz razloga što je Jovanka Broz izbjegavala takvu vrstu eksponiranja, držeći se najčešće po strani. Kompletna slika je kroz cijeli rad nadopunjavana memoaristikom i naučnom literaturom, s ciljem prikaza konteksta u Jugoslaviji, te nakon njenog raspada, u Srbiji do 2013. godine, kako je to i hronološki zaokruženo u ovoj knjizi.

Monografija o Jovanki Broz i njenoj slici u srpskoj javnosti obuhvata više različitih tematskih segmenata koji se hronološki često isprepliću. No, na koncu stvari se mogu posmatrati iz dvije perspektive, barem kada

je u pitanju analiza i odnos javnosti prema Jovanki Broz uslijed specifičnih društveno-političkih prilika, u periodu do i u periodu poslije 1990-ih godina. Autorica Ivana Pantelić naglašava kako je za razdoblje do 1990-ih, zbog "oskudice" izvora i njihove jednoobraznosti prilikom analize mogla da uvrsti skoro sve dostupne članke/građu, dok je za razdoblje poslije, od 1990. do 2013. godine, uslijed snažne hiperprodukcije štampe, trebalo napraviti selekciju dostupnih tekstova. Takvo stanje je donekle diktiralo i formu monografije, u kojoj je skoro dvije trećine teksta posvećeno drugom posmatranom razdoblju.

Transformacija slike Jovanke Broz u javnosti kretala se "od komunističke Pepeljuge u razdoblju prvih godina braka, preko uloge predsednikove supruge i prve dame u jednoj socijalističkoj zemlji do potpune medijske simbioze bračnog para i konačno njihovog razdvajanja" (10). O Jovanki Broz javnost saznaje tek poslije vjenčanja, prilikom svečane večere, organizirane 1952. godine, za Anthony Edena, državnog sekretara za vanjske poslove Velike Britanije. Ipak, u 1950-im, Jovanka Broz imala je tek marginalnu ulogu u javnosti. Milovan Đilas je u svojoj knjizi "Druženje s Titom" istakao kako se te 1952. godine "rodila 'Jovanka iz protokola' – uvek s 'jugosmehom' i odevena obavezno toliko bogato i tako ekskluzivno da ne samo nijedna Jugoslavenka nego i malo koja kraljica tako nešto može da sanja. Ta Jovanka je u svemu svom imala nešto prejakno, prenaglašeno, previše nakićenosti, previše samozadovoljnog izraza, previše...Jovanka kakva je odgovarala Titovim predstavama o vlastitom prestižu – Titovoj formi vlasti. Jovanka se tome podredila – odana supruga i samozaneta sjajem i uverena da baš tako treba." (47) Tek 1960-ih Jovanka Broz započinje svoje prve samostalne istupe u dobro osmišljenim i planiranim

intervjuima za štampu uglavnom kroz ideološku matricu “prve dame”. Jugoslavenska javnost će “njen glas” na malim ekranima po prvi put čuti tek 1976. godine, dakle više od dvije decenije nakon što je postala gđa Broz, tačnije, prilikom otvaranja Dječijeg doma u Sremskoj Kamenici.

Druga polovica 1970-ih i 1980-te godine, u životu “prve drugarice”, ostat će zabilježene kao turbulentno razdoblje, najprije zbog njenog “odvajanja od Tita”, a poslije njegove smrti, i zbog njene potpune marginalizacije i izolacije. Tokom 1980-ih javnost joj nije bila naklonjena, naročito zbog pitanja ostavinske rasprave, te su vijesti o “Titovoj udovici” do konca 1980-ih strogo kontrolisane.

Poslije sloma jugoslavenske državne zajednice, od početka 1990-ih do njene smrti, započinje nova faza i formiranje drugačijeg diskursa u javnosti o Jovanki Broz. Njezina ličnost nije uvijek prikazivana sa negativnim konotacijama, poput na primjer predsjednika Josipa Broza ili nekih drugih rukovodilaca. Oglašavala se tek sporadično sa, ponekad, potpuno kontradiktornim izjavama. Posljednja decenija života Jovanke Broz, od 2003. do 2013. godine, bila je obilježena snažnim interesom javnosti uslijed promjene društveno-političkih odnosa ali i interesa određenih političkih krugova koji su Jovanku Broz sagledavali u svjetlu sjaja i ugleda jugoslavenske države. Otvorila su se brojna pitanja, pitanje ostavinske rasprave, navodnih memoara, potpune izolacije, teških životnih uslova i niza drugih (ne)ugodnih tema iz njenog privatnog života. Rasprave su se kretale od onih potpuno senzacionalističkih do ozbiljnih kritičkih osvrta. Jovanka Broz je svojim ćutanjem i sve rjeđim izlascima u javnost samo dodatno podgrijavala taj interes. Posebno je bila “burna” 2013. godina kada je bolest potpuno savladala Jovanku Broz te je morala napustiti svoju kuću u ulici Bulevara kralja Aleksandra,

odnosno nekadašnji Bulevar Oktobarske revolucije br. 75, i otići u bolnicu. Interes javnosti je eskalirao, u pojedinim trenucima izgubljen je i osjećaj za humanost prenošenjem u štampi do u detalje dijelova medicinskih izvještaja kao i pokretanjem rasprava o mogućoj sahrani tada još uvijek žive Jovanke Broz. Informacije iz bolnice uglavnom su stizale indirektno, tako je njen biograf Željko Jokanović, prilikom posjete Jovanki, prenio medijima kako je ona izjavila da joj interes javnosti “grije dušu” te da “Treba i odavde da se čuje kako mi je. Treba da se zna istina, a ne da se nagađa.” (289)

Vijest o smrti Jovanke Broz odjeknula je 20. i 21. oktobra 2013. godine u svim medijima. Ubrzo je objavljen i plan sahrane za 26. oktobar u Kući cvijeća, pored Tita. Na posljednjem ispraćaju prve jugoslovenske dame okupilo se desetine hiljada građana s prostora cijele Jugoslavije. Dnevne novine *Alo* tom prilikom su prenijele: “Kako saznajemo porodica je u posljednjem trenutku prenela organizatorima sahrane Jovankinu želju da na večni počinak bude ispraćena uz klavirsku melodiju ‘Bela, čao’. Kada su se začuli taktovi ove italijanske pesme iz Drugog svetskog rata, među okupljenim ženama prolomio se plač. Ovu kompoziciju...Tito je često pevao i svirao Jovanki”. (296)

U okviru monografije o Jovanki Broz, “prvoj drugarici”, “prvoj dami”, “predsjednikovoj ženi”, osobi koja je preko skoro dvije decenije bila (in)direktnim svjedokom unutrašnjih i spoljnopolitičkih dešavanja u Jugoslaviji, prikazan je njen život kroz prizmu odnosa javnosti prema njoj tijekom više od šest decenija. Ovo nije knjiga koja nudi biografiju Jovanke Broz, koja još uvijek nije napisana iz objektivnih razloga, ali zasigurno može biti prilog jednoj takvoj studiji u budućnosti. Osim toga, kroz ovo djelo možemo, iz nešto drugačijeg ugla, i pod drugačijim svjetlom,

posmatrati i lik i djelo Josipa Broza Tita. Iza-zov u izradi ove monografije za autoricu je nesumnjivo bila i količina izvora koje je trebalo savladati, posebno za razdoblje poslije 1990-ih, koji su, u ne malom broju slučajeva nastajali tendenciozno i subjektivno, te su se njima često učitali i netačni sadržaji. Autorica je uspješno savladala postavljene prepreke te nam ponudila jedno dobro osmišljeno i uspješno realizirano naučno štivo za čitanje, koje će bez sumnje naći odjek, ne samo među akademskom zajednicom već i u široj javnosti.

AIDA LIČINA RAMIĆ

DOI: 10.46352/23036974.2020.1.231

Lara J. Nettelfield i Sarah E. Wagner, *Srebrenica nakon genocida*. Sarajevo: Institut za istoriju, 2015, 347 str.

U julu 1995. godine pripadnici Vojske Republike Srpske (VRS), na čelu sa Ratkom Mladićem, umarširali su u Srebrenicu, a potom su se uputili prema bazi Ujedinjenih nacija (UN), koja se nalazila u Potočarima. Tom prilikom su, pred očima vojnika Zaštitnih snaga Ujedinjenih Naroda (UNPROFOR), odvojili oko 1.200 Bošnjaka. Još je preko 6.000 muškaraca i dječaka zarobljeno u pokušaju da pobjegnu preko planina. Svi oni su ubijeni na raznim lokacijama širom istočne Bosne. Svake godine na 11. julu u Memorijalnom centru u Potočarima okupi se veliki broj ljudi, među kojima su članovi porodica žrtava, strani i domaći političari i drugi posjetoci, koji tog dana odaju počast nevinim žrtvama. Genocid u Srebrenici je najveći zločin koji se desio u Evropi nakon Drugog svjetskog rata. Zbog toga, jako je važno da se ovaj događaj sačuva od zaborava i da se širi istina o dešavanjima iz jula 1995. godine. Knjiga

Srebrenica nakon genocida, autorica dr. Lare J. Nettelfield i prof. dr. Sarah E. Wagner, govori o intervencijama povratnika, Međunarodne zajednice, Haškog tribunala i bošnjačke dijaspore u pogledu ponovnog uspostavljanja života u Srebrenici i borbe protiv negiranja genocida. Prvo izdanje djela objavljeno je pod naslovom *Srebrenica in the Aftermath of Genocide* u izdanju Cambridge University Press-a, a knjigu na bosanskom jeziku objavio je Institut za istoriju u Sarajevu 2015. godine. Prijevod sa engleskog na bosanski uradila je Senada Kreso.

Prvo poglavlje knjige nosi naziv *Memorijalizacija Srebrenice* u kojem se autorice bave načinom na koji se genocid u Srebrenici nastoji utkati u kolektivnu svijest. Prvo o čemu se raspravljalo jeste uloga Memorijalnog centra u Potočarima. Nettelfield i Wagner primjećuju da Memorijalni centar kod rasejlenih i povratnika izaziva osjećaje brige za počivalište svojih najmilijih, dok kod bosanskih Srba izaziva osjećaj nelagode i ogorčenja. Autorice smatraju da mezarje ne memorijalizira samo žrtve, već i zločine. U ovom poglavlju se govorilo i o ulozi Međunarodne zajednice u okviru intervencije očuvanja sjećanja na genocid u Srebrenici. U uredu Visokog predstavnika u Bosni i Hercegovini su smatrali da će Memorijalni centar doprinijeti pomirenju dvije zaraćene strane. Međutim, ovakav stav Međunarodne zajednice demantiran je kontrarnativom, na kraju poglavlja, gdje je opisan spomenik, koji su podigli bosanski Srbi poginulim pripadnicima VRS. Na ovaj način nastojalo se obrisati stradanje Bošnjaka iz javnog sjećanja, koji su ubijeni u Domu kulture, a isti se nalazi svega par metara od spomenika. Nettelfield i Wagner su, također, opisale i "Marš mira", koji predstavlja specifičan događaj u vezi sa memorijalizacijom genocida. Naime, učesnici hodaju putem